

СЕМАНТИКО–ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПІР РОКУ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Перші вірші Миколи Вінграновського з'явилися 1958 р. на сторінках журналів «Дніпро» та «Жовтень» («Дзвін»). Вінграновський – поет несподіваний і впізнаний, традиційно-класичний і сміливо-новаторський. Здається, що течія його поезії плине між двох берегів: по один бік – ідея пошуку суспільної та творчої рівноваги й гармонії, ясність і шляхетна простота вірша, висока культура образу, по другий – чуттєвість, дивовижно органічна образність, що містить у собі парадоксальну єдність гармонійного й дисгармонійного, якусь язичницьку стихію пристрасної любові, бентежний дух неспокою. [1: 16]. Виразним свідченням подальшого творчого розвитку Вінграновського стала збірка «На срібнім березі» (1978). Голос поета став начебто тихішим, але відбулося внутрішнє ускладнення й збагачення його лірики, підвищилася прихована, у собі зосереджена інтенсивність душевного життя.

Мета розвідки – з'ясувати особливості функціонування лексем на позначення пір року в поезії шістдесятників. *Джерельною базою* дослідження слугувала збірка М. Вінграновського «На срібному березі».

Головна й домінантна ознака збірки Миколи Вінграновського – змінність картин відтворення природи, переплетення часу і простору, оптимістичність і емоційність світобачення ліричного героя. Його переживання завжди напружені й драматичні. Про що б не писав Микола Вінграновський, він пише не з гніву і тим більше не з ненависті, а з любові. І навіть найгостріші речі зігріті якимось непотьмареним внутрішнім світом, зворушливою людяністю й добротою. Ця збірка здатна відтворювати предметний світ із його просторовими та часовими координатами, що мають велику художню значимість. Ідея часу у збірці спирається на безпосереднє переживання людиною незворотних процесів, що відбуваються в її свідомості й тілі, на спостереження над безперервно мінливими явищами зовнішнього світу, а також на спогади про минулі та припущення про майбутні події в житті людини. Рефлексія над переживаннями і спостереженнями, спогадами і передчуттями породжує різноманітні концепції часу [2].

У поезії Вінграновського, як, утім і у всій його творчості домінує серце, настрої душі, найтонші її інтонації, переливи барв, проте вона все ж має ще інший свій простір – простір раціональний, що вимагає зосередженості розуму, жадає сприйняття її в інтелектуальному вимірі, та не менше прагне вона зосередженого зору, мудрого вдивляння у світ речей [4 : 87].

Простежимо, як функціонують лексеми на позначення пір року в аналізованій збірці. Слово *зима* і похідні від нього вживаються 40 разів у таких поезіях: «Поглянь і глянь: з–за весен зими стали. Настав той день, я думав – промине»; «Це ти? Це ти. Спасибі... Я журюсь»; «Я скучив по тобі, де небо золоте...»; «І є народ»; «Зазимую тут і залітую, в цій великій хаті не своїй»; «Будеш, мати, мене зимувати, будеш мати мене коло хати»; «Цвітуть на білому хати»; «– Куди тобі, сонечко?»; «Як ішли Неквапи зиму зимувати»; «Іде кіт через лід...»; «На рябому коні прилетіла весна...»; «Блакитно на душі... забув, коли мовчав...»; «Відпахла липа, білим цвітом злита...»; «...Дві тіні на твоїм лиці...»; «Лягла зима, і білі солов'ї затьохкали

холодними вустами»; «Поснули – сплять оса з осиною...»; «То дощ, то сніг, то знову дощ...»; «Сива стомлена сутінь снігів...»; «Гайявата» ; «Ненадійне ніщо, ні в дощах, ні в снігах...».

Далі аналізуємо використані лексеми за частиномовною належністю.

Іменники (22). Іменники вжито в називному, родовому, знахідному відмінках однини: *Коли чує він: зима; Вода на зиму сіла; Плечем біліє край зими* та у формі називного, родового відмінків множини: *Поглянь і глянь: з-за весен зими стали; І весни починалися із зим*. Також наявне зменшено-пестливе слово *зимонька*, утворене морфемним способом за допомогою суфікса *-оньк-*: *Стала зимонька сумна*.

Прикметники (4). Прикметники вжито у формі однини чоловічого роду в називному, родовому відмінках: *Зимовий сад під вороном білів; Сонця зимнього жевріє глід*; у формі множини в називному та родовому відмінках: *То стоять мої очі, як зимові дими; Нам ще не чуть зимових наших дзвонів*. Від цієї назви пори року прикметники утворено морфемним способом (суфіксальним різновидом) за допомогою суфіксів *-ов* та *-н*.

Дієслова (12). Дієслова вжито у формі однини першої особи в теперішньому часі: *Зазимую тут і залітую, в цій великій хаті не своїй*. Частіше всього вживається інфінітив *зимувати*, утворений суфіксальним різновидом: *Будем з ними зимувати і не будем горя знати*, що радше підкреслює стан людини в цей час.

Прислівник (2). Прислівник *зимою* утворено неморфемним способом (адвербіалізація): *Весною, літом, восени, зимою, дві білих пісні рук твоїх зі мною. При зимі-осені-весні, розхитуючи кладку, біг дід мій здалеку мені, чорнявим хлопчентком*. Як одну одиницю розглядаємо складне слово з прислівниковим значенням, поєднане з прийменником, що означає майже завжди.

Микола Вінграновський використовує лише загальноновживану лексику: *зима, зимовий, зимній, зимувати*. Епітет до слова *зима* один – *сумна*, що вказує на одноманітність природи, що вона відпочиває в цей час.

Назву пори року чи її похідні поет використовує в 20 віршах, із них 5 разів у заголовку. В інших поезіях, де немає слів на позначення цієї пори року, Микола Вінграновський уживає слова, що вказують на зимову пору:

Що роблять сонце й місяць вдвох,

Коли в снігах біліє мох,

На сіножать сніги сніжать

І снігурі в снігу лежать?

(«Що робить сонце уночі» [3:18]).

Слово *весна* і похідні від нього вживаються 27 разів у таких поезіях: «Поглянь і глянь: з-за весен зими стали, настав той день, я думав – промине»; «Це ти? Це ти. Спасибі... Я журюсь»; «Ще під інеєм човен лежав без весла...»; «Десь є там яр у глибині полів...»; «Уже тоді, оповесні, коли горища пахнуть першим сіном»; «І є народ»; «І та весна, і ця весна, як срібна посмішка весла»; «Як ішли Неквапи зиму зимувати»; «Іде кіт через лід...»; «Наїлися шпаки снігу – співать перестали»; «На рябому коні прилетіла весна, снігу сорок лопат їй прикидало плечі»; «У срібне царство цвіркунів...»; «Блакитно на душі... забув, коли мовчав...»; «Пісня Сіроманця»; «То дощ, то сніг, то знову дощ...»; «Гайявата»; «Встав я – ранній птах...»; «Снігами вітровінь поля відволочила...»; «Ненадійне ніщо, ні в дощах, ні в снігах...».

За частинами мови ці назви представлені в поезії так:

Іменники (24). Їх ужито у формі однини жіночого роду в називному, родовому, знахідному відмінках: *З того боку снігів задиміла **весна**; Через зиму до **весни**?; Прилетіли **весну** стріти – прилетіли рано*; у формі множини в називному родовому, знахідному відмінках: *Поглянь і глянь: з–за весен **зими** стали; Бо він один крізь **весни** і крізь зими Веде свій слід з небути у буття; І **весни** починалися із зим*. Похідне слово *провесінь*, що означає рання весна або початок весни, утворене префіксацією за допомогою префікса про-:

*Десь є там яр у глибині полів,
Десь є там я над яром тим дніпровим.
У тім яру на темнім дні діброви
В цю білу **провесінь** до себе я розцвів*
(«Десь є там яр у глибині полів» [3:98]).

Прикметники (1). *Весінній* – те, саме що і весняний. Прикметник ужито у формі однини жіночого роду. Від назви пори року *весна* прикметники утворено морфемним способом (суфіксальним різновидом) за допомогою суфікса -н-: *Де вітру синьо-голубий огин, **Весінню** під горою сушить глину*.

Прислівник (2). Прислівник *оповесні* (весінньою порою, весною) утворено конфіксацією за допомогою префіксів о- і по- та суфікса -і: *Уже тоді, **оповесні**, коли Горища пахнуть перишм сіном І гарбузи цвітуть між картоплями, Уже тоді прощання пологливе Носив я в серці – ношу кам'яну*.

Микола Вінграновський використовує переважно загальноновживану лексику: *весна, весінній, провесінь*, а також одне діалектне слово *оповесні*.

Епітетом до слова *весна* є *ненадійна*, що підкреслює мінливий характер цієї пори року: *Ненадійне ніщо, ні в дощах, ні в снігах. **Ненадійна** весна, **ненадійна** дорога; провесінь у поета – біла*, що акцентує увагу на тому, що навесні білим квітнуть дерева: *У тім яру на темнім дні діброви В цю **білу** провесінь до себе я розцвів*.

Назву цієї пори року та похідні слова від цієї назви автор використовує в 19 поезіях, із них 4 – у назві вірша.

Слово *літо* і похідні від нього вживаються 51 раз у таких поезіях: «Цю жінку я люблю. Така моя печаль»; «Це ти? Це ти. Спасибі... Я журюсь»; «Станси»; «Але було вже пізно мальвам...»; «Прощалось літо. Тьмянів лист, і лев лежав під кленом»; «За літом літо, літо літо лове, чорніє ніч, де вчора день ходив»; «Зазимую тут і залітую в цій великій хаті не своїй»; «Вже сказано "ні" в одлетілому літі, хоч вчора-звчора було ще «так»»; «Ще молодесенька. Навшпиньках не ходило...»; «Ластівко біля вікна...»; «На вухо літу коник сберкотить: небесні в тебе очі, схаменися!»; «Величальна колискова»; «Як ішли Неквапи зиму зимувати»; «Що робить сонце уночі...»; «Мак і кіт»; «В кукурудзинні з-за лиману...»; «Відпахла липа, білим цвітом злита...»; «...Дві тіні на твоїм лиці...»; «Довго-довго давнє літо давніло, де не йшло – стояла синя мла»; «Поснули – сплять оса з осиною...»; «Встав я – ранній птах...»; «Це свято печалі – моє. Не твоє»; «Ліс в осені стояв. Дивився на райцентр»; «У Старостинцях з лободою...»; «Я думав – сам іду. Дорога...»; «Може бути, що мене не буде...»; «Елегія («Одійде, і вишневі сади одійдуть...»)).

Вони репрезентовані в поезії автора таким чином:

Іменники (47). Іменники вжито в називному – місцевому відмінках однини, за винятком знахідного: *Мені це **літо** впало у лиман; В невільнім вив'яленім **літі**, де тихі дині в жовтих снах; Але було вже пізно мальвам, І **літові**, і ластівкам; На вухо **літу** коник сюркотить; Прощався з **літом** джміль, марудив розджмеліто; Кажу ж, кажу ж у*

звітреному сні **У зимі, в осені, у літі, у весні** та у формі множини в орудному: *Ідеши чи стоїши – за літами літа*. Слово *літа* має декілька значень – 1. В значенні пори року «літо» у формі множини; 2. Літа – тобто роки. У цьому випадку слово «літа» вживається в першому значенні, тому можна говорити про тавтологію.

Похідне зменшено-пестливе слово *літечко* утворено суфіксальним способом, за допомогою суфікса -ечк-:

Степліло літечко... тепліли

Веселі дні веселих літ –

І світ піймав мене... Зраділий,

Я обізвався серцем в світ («Станси» [3:187]).

Микола Вінграновський вводить авторський неологізм **розджмеліто**, утворений суфіксацією від *розджмелілий*: *Прощався з літом джміль, марудив розджмеліто*.

Прикметники (2). Прикметники вжито у формі однини жіночого роду в називному та орудному відмінках: *І літня хмара під осінньою Плечем біліє край зими І моєю літньою судьбою На Поділля, Галич і на Степ Карим оком, чорною бровою Ти мене у серці понесеши*.

Від назви пори року *літо* прикметники утворено морфемним способом (суфіксальним різновидом) за допомогою суфікса -н-.

Дієслово (1). Дієслово вжито у формі однини першої особи в теперішньому часі: *Зазимую тут і залітую, в цій великій хаті не своїй*. За тлумачним словником *залітувати* – залишитися на літо, утворене воно конфіксацією за допомогою префікса за- та суфікса -ува- від іменника *літо*.

Прислівник (1). Прислівник утворено неморфемним способом, адвербіалізацією:

Весною, літом, восени, зимою

Дві білих пісні рук твоїх зі мною

(«Це ти? Це ти. Спасибі... Я журюсь» [3:203]).

Поет використовує загальнонавжівану лексику: *літо, літня, літечко* та творить індивідуально-авторський неологізм *розджмеліто*. Літо в Миколи Вінграновського *вив'ялене, невільне, давнє*, що вказує на кінець літа:

В невільнім вив'яленім літі,

Де в переліті вже крило,

Де сохнуть далі перемліті

І за селом сидить село

(«В кукурудзинні з-за лиману» [3:17]);

Довго-довго давнє літо давніло,

Де не йшло – стояла синя мла.

(«Довго-довго давнє літо давніло» [3:41]).

Назву цієї пори року та похідні слова автор використовує в 25 поезіях, у 6 з них – у назві вірша.

Слово *осінь* і похідні від нього вживаються 22 рази в таких поезіях: «Поглянь і глянь: з-за весен зими стали»; «Це ти? Це ти. Спасибі... Я журюсь»; «Не чіпай наші сиві минулі тривоги!»; «Сеньйорито акаціє, добрий вечір»; «За селом на вечірній дорозі...»; «Тут, перед хатою, де я колись ходив...»; «Як ішли Неквапи зиму зимувати»; «Пришерхла тиша – сіра миша...»; «Поснули – сплять оса з осиною...»; «Ні жінки, ні хати тієї нема...»; «Ліс в осені стояв. Дивився на райцентр»; «Я думав – сам іду. Дорога...».

Вони функціонують у поезії як іменники, прикметники та прислівники.

Іменники (9). Іменники вжито в місцевому, називному, родовому відмінках однини: *У зимі, в осені, у літі, у весні; Але **осінь** зійшла по плечі, Осінь, ви і осінній час; Літа й **осені** нема!*

Прикметники (11). Прикметники вжито у формі однини жіночого роду в знахідному відмінку: *Не йди, а глянь. Дивись, по шерхотіли з **осінньої** нетихої плавби, Очерети. Очерети вчамріли. Люби мене. Нікого не люби;* у формі однини чоловічого роду в називному, родовому відмінках: *За селом на вечірній дорозі У промінні **осіннього** сонця Я зустрів своїх батька-матір. Тут, перед хатою, де я колись ходив, Зацвів для матері **Осінній** пізній сонях;* у формі однини середнього роду в називному відмінку: *Та вітер зі степу несе у лиман **осінні** насіння акацій;* у формі множини в орудному та родовому відмінках: ***Осінніми** імлістими устами не бий, не різь, не доріжай мене; І сороки човник в далі голі, та гурт на буряковім полі **осінніх** вкутаних жінок.*

Прислівники (2). Прислівник *восени* утворено за допомогою префікса в-та суфікса -и-:

*Весною, літом, **восени**, зимою*

дві білих пісні рук твоїх зі мною.

(«Це ти? Це ти. Спасибі... Я журюсь» [3:203]).

Епітети до цього слова поет не використовує, що свідчить, що ця пора року не в пріоритеті в нього. Він використовує лише загальновживану лексику: *осінь, осінній, восени*. Назву цієї пори року та похідні слова автор використовує в 13 поезіях, усього 1 одиницю вжито в назві вірша.

У досліджуваній збірці поет надає перевагу опису природи або подій, що відбуваються влітку. За частотністю вживань слова *літо* та його похідних можна стверджувати, що саме ця пора року є улюбленою для автора. *Зима* і *весна* та їх похідні посідають друге місце за вживанням, *осінь* – пора року, що не надихає поета, оскільки він звертається до згадувань її в поезії найрідше.

Епітети до слів *літо* та *осінь* підтверджують сказане вище стосовно ставлення Миколи Вінграновського до пір року. Це відповідно 3 епітети або їх відсутність.

За досліджуванним фактичним матеріалом, вибраним зі збірки поета, з'ясовано, що він використав лексику на позначення пір року в 77 поезіях, усього у збірці 186 поезій (це 41%), що вказує на місце категорії часу в системі координат поета. За вживаністю слів на позначення назв пір року на першому місці знаходиться лексика на позначення літа. Її використано в 25 поезіях (33%), на позначення зими – у 20 поезіях (27%), на позначення весни у 19 поезіях (24%), на позначення осені в 13 поезіях (16%).

На позначення літа вжито 51 одиницю, більшість з яких іменники в називному, давальному, родовому, орудному, місцевому відмінках однини та у формі множини в орудному відмінку. Крім того, функціонують прикметники у формі однини жіночого роду в називному та орудному відмінках; одне дієслово вжито у формі однини першої особи в теперішньому часі та лише один прислівник. Похідні від назви пори року творяться в основному суфіксальним та конфіксальним способами. В основному це все загальновживана лексика, яка так чи інакше характеризує різні події чи стан природи. Крім цього, Микола Вінграновський вводить неологізм «розджмеліто», що вказує на поведінку джмелів наприкінці літа.

Далі за частотністю вживання у збірці знаходиться лексика на позначення зими. Ужито 40 одиниць, більшість із них іменники у знахідному, називному, родовому відмінках

однини та у формі множини в називному й родовому відмінках. Також наявна зменшено-пестлива лексика на позначення цієї пори року. Прикметники вжито у формі однини чоловічого роду в називному, родовому відмінках, у формі множини в називному та родовому відмінках. Ця група лексики особлива, адже тут наявні аж 12 дієслів. Дієслова вжито у формі однини першої особи в теперішньому часі. Також функціонує два прислівники в аналізованих поезіях. Похідні від назви пори року творяться морфемним способом (суфіксальним різновидом) або неморфемним способом (адвербіалізація).

Далі за частотністю вживання функціонує лексика на позначення пори року – весни, ужито 27 одиниць. Більшість становить іменники у формі однини жіночого роду в називному, знахідному однини та у формі множини в родовому, у знахідному та в називному відмінках. Також наявні один прикметник, утворений суфіксальним способом, та два прислівники, які утворено конфіксацією.

Найменше одиниць виявлено на позначення осені. Усього 22 лексеми. В основному це прикметники у формі однини жіночого роду в знахідному відмінку; у формі однини чоловічого роду в називному, родовому відмінках та в формі однини середнього роду в називному відмінку; у формі множини в орудному та родовому відмінках. Іменники вжито в місцевому, називному, родовому відмінках. Лише два прислівники, утворені конфіксацією, вказують на час, коли відбувалися події.

Виявлено, що найбільше іменників використано в групі «літо» – 47, найменше в групі «осінь» – лише 9. Прикметників найбільше в групі «осінь» – 11, тоді як в групі «зима» їх 4, «літо» – 2, «весна» – 1. Дієслів найбільше в категорії «зима» – 12, в категорії «літо» – 1. Прислівниками Микола Вінграновський послуговується приблизно однаково: у групах «осінь», «зима», «весна» по 2, у групі «літо» – 1. Зменшено-пестливі слова автор використовує під час описів літа й зими. Авторський неологізм Микола Вінграновський утворив на позначення поведінки джмелів літньої пори. Названі одиниці демонструють певне місце у творчості автора саме цих пір року.

Неактивно поет використовує епітети для опису тієї чи іншої пори року, для осені вони зовсім відсутні. Часто Микола Вінграновський вдається до опису самої пори року без використання лексики для її позначення чи похідних від цих слів. У такому випадку він використовує такі лексеми, як, наприклад *дощ, сніги, замело, цвіт дерев, спека, сонце*, які допомагають створити тло певної пори року.

Зі сказаного випливає, що улюбленою порою року Миколи Вінграновського, як і багатьох поетів, є літо, на що вказує частотність уживань слова і похідних його, наявність художніх означень. Та і саме літо поет описує яскраво, наповнено, соковито. Порівняно рідко він використовує слово *осінь* при описі цієї пори року, та й епітети зовсім відсутні. Група «осінь» за всіма показниками посідає останнє місце, група «весна» та «зима» приблизно на одному рівні за вживанням.

Отже, збірка Миколи Вінграновського «На срібному березі» – це вишукана і вічна поезія, це цікавий матеріал для дослідження функціонування лексики на позначення пір року в українській мові.

Список використаної літератури

1. Антонишин С. А. Я вас люблю. Роздуми над поезією М. Вінграновського / С. А. Антонишин. – К. : Молодь, 1992. – № 7. – 126 с.

2. Білоцерківець Н. В. На срібнім березі (М. Вінграновському – 60) / Н. В. Білоцерківець. – К. : Молодь, 1996. – № 11. – С. 4 – 5.
3. Вінграновський М. С. На срібному березі / М. С. Вінграновський. – К. : А–ба–ба–га–ла–ма–га, 2013. – 256 с.
4. Дзюба І. М. Поезія Миколи Вінграновського. Визвольний шлях / І. М. Дзюба. – К. : Дніпро, 1967. – 375 с.

Михаил Чаленко

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРНЫХ ТИПОВ ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКОВ

Публицистический стиль является одним из наиболее значимых стилей современного русского языка. Процессы, которые происходят в нём, влияют на литературный язык в целом. Этот стиль стал основой для многих речевых явлений, которые мы можем наблюдать в современной речи. В этом направлении работают такие исследователи, как Ю. В. Трубникова, А. И. Ткаченко, П. М. Зекиева, М. А. Галепа и другие.

Одной из самых важных частей публицистического текста являются заголовки. Они могут как выполнять роль гида, ориентируя читателя среди множества материалов, а могут и самостоятельно доносить информацию. Исследования заголовков ведутся постоянно, т. к. этот элемент претерпевает изменения с течением времени.

Заголовок – это «целостная единица речи (текстовый знак), которая является обязательной частью текста и имеет в нем фиксированное положение – перед и над текстом» [4, 840]. Заголовок – имя текста, так как обозначает и выделяет его среди других. Обозначая текст, заголовок сигнализирует о его содержании [2, 116]. Мы можем утверждать, что заголовок – это особый элемент текста, выполняющий большую функциональную нагрузку [2, 117].

А. И. Александрова считает, что «для эффективной ориентации читателя в содержании газетного или журнального текста важны три качества заголовка: информативность, точность и выразительность» [1, 63]. В различных типах прессы заголовок выполняет разные функции. Например, в деловой прессе заголовок в первую очередь должен передавать суть темы, раскрываемой в тексте. В общественно-политической прессе функции заголовка удваиваются: он должен не только объяснять содержание, но и привлекать внимание читателя. В массовой прессе функция заголовка преподносится как рекламная, главное требование к нему – привлечение внимания самых разных по возрасту и общественному статусу людей [3, 64].

Заголовок	Количество	Процент	Подвид	Количество
Простое предложение	65	81, 25%	2 простых предложения	4
Сложное предложение	9	11, 25%	Двойные предложения	2